

ДО ІСТОРІЇ НЕПАЛЬСЬКОГО ПРАПОРА: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ СИМВОЛІКИ

Зараз, коли Непал проголошений федеративною демократичною республікою і Конституційна асамблея приступила до створення нової Конституції країни, ведеться бурхлива дискусія з усіх питань державного устрою – це система управління, поділ країни на суб'єкти федерації, працевлаштування колишніх бійців маоїстської Народної армії, збереження і розвиток самотутніх культур та мов численних етносів і т. д. Не вщухає й дискусія з приводу форми герба і національного прапора країни, які є візитними картками будь-якої незалежної держави.

Суперечка про зміну герба не супроводжується такою гострою дискусією, оскільки старий герб, який існував до 1990 року, вже спішно замінений на новий, як тільки Непал був проголошений світською державою у 2006 році. Герб із зображенням корови, що є священною твариною індуїзму, природно, не зміг відобразити нові реалії. Всі національні атрибути були прибрані з існуючого герба – і корова, і фазан, і гора з річкою, і фігури двох бійців (кірата з луком і стрілою та солдата непальської армії з гвинтівкою, що стоять на лівій і правій сторонах), – і, звісно, зникла й корона, атрибут монаршої влади, яка спирається на два схрещені кхукурі¹. У новому гербі, поспішно прийнятому без особливого обговорення, були, як і раніше, залишені на стрічці знизу девіз на санскриті, а також червоні квіти рододендрона (національна квітка Непалу), гірлянда яких обрамляє новий герб.

Не буду детально розповідати про герб, скажу лише тільки про те, що лунають пропозиції, щоб новий герб відповідав вимогам часу. Пропонують включити туди фазана, квітку рододендрона і носорога, що символізують флору і фауну відповідно трьох основних регіонів країни – Хімалу (північний високогірний край), Пахару (середній гірський край, або середина зона) і Тераїв (південна низовина).

Заклики змінити національний прапор вперше прозвучали з вуст представників Комуністичної партії Непалу (маоїстська), а численні організації різних етносів країни підтримали їх. Доводи за зміну прапора можна підсумувати в основному в таких чотирьох пунктах:

Старий герб Королівства Непал – один з найскладніших у світі

Герб Непалу (новий)

1. Нині існуючий прапор є символом феодального минулого і, природно, уособлює монархічний лад, оскільки там містяться сонце і місяць, які представляють династії правителів минулого, котрі виводили свій рід (клан) від сонця (Сур'я) (Surya) або місяця (Чандра) (Candra). Прапор королів не може стати символом демократичної республіки.

2. Нинішній прапор є прапором індуїзму, тому непридатний для держави, яка проголосила секуляризм (тобто стала світською державою).

3. Прапор повинен відображати федеративний устрій країни, якою є сучасний Непал, а нинішній прапор символізує унітарну державу, якою Непал був до проголошення федеративною демократичною республікою.

4. Прапори всіх країн сучасного світу мають форму чотирикутника, а не дво- або трикутника.

Пропозиція маоїстів викликала бурхливу дискусію в Конституційному комітеті між депутатами різних партій. Одні, за словами Дурга Кханала, наполягають на зміні прапора, а інші висувають думку, що це було б неправильно – знищити все старе в ім'я переходу до нового [Khanal 2066]. Дискусія про прапор почалася поза залом засідання Конституційного комітету. Проти такої вимоги відразу ж виступили представники інших провідних партій країни (Непальський конгрес, Комуністична партія Непалу – Об'єднана марксистсько-ленінська та ін.). Більшість непальської інтелігенції також є противниками зміни національного прапора, що має давнє походження.

Цей прапор був у вжитку ще задовго до появи клану прем'єр-міністрів магараджів Рана в Непалі в середині XIX ст. Воїни Прітхві Нараяна Шаха, першого короля єдиного Непалу, підняли саме такий прапор у Катманду на знак завоювання князівства Катманду 1768 р., а непальські війська, як вважають історики, йшли на війну за об'єднання країни в єдину державу у XVIII–XIX століттях під цим же прапором. Це свідчить про те, що різні князівства, що виникли в різних регіонах сучасного Непалу, шанували прапор із двома трикутниками як спільний прапор, успадкований з ведичних часів.

Традиційне зображення короля
Прітхві Нараяна Шаха –
зліва від короля непальський прапор

Не виключено, що, як висловлюються деякі дослідники, прапор був успадкований правителями різних часів і різних регіонів Індійського субконтиненту, колись відомого як Бхаратварша. Не випадково на дахах багатьох храмів Непалу встановлені прапори з міді або олова саме такої форми. Деякі дослідники висувають гіпотезу, і про це розповідають непальські легенди, що прапор Індри – Індра-дходж (Indra dhodj) мав таку ж форму і в давні часи. Його й досі встановлюють під час Індра-Джатра (свято Індри) в долині Катманду на високому стовпі. Встановлюється такий же прапор з двома трикутниками й під час релігійних обрядів Непалу. Таке ж знамено вшановується й буддистами – як один з восьми знаків благості, Ашта-мангала². Можна сказати, що національний прапор Непалу завжди залишався безперечним атрибутом країни протягом принаймні півтора тисячоліття.

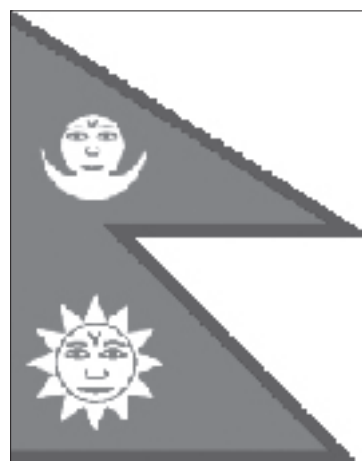
Після завоювання князівств Великої Непальської долини (долини Катманду) (князівств Катманду (Кантіпур), Патан (Лалітпур) і Бхактапур (Бхадгаон)) Прітхві Нараяном Шахом з Горкхи (1742–1775) місто Катманду було оголошено столицею об'єднаного королівства. Прапор отримав особливий статус по всій країні. Не виклю-

чено, що різні князівства, що виникли в різних регіонах сучасного Непалу, шанували прапор з двома трикутниками як загальний прапор і колись, оскільки таке ж знамено було присутнє в багатьох релігійних дійствах і церемоніях у різних князівствах Непалу, правителі яких були послідовниками індуїзму чи буддизму. Прапор цей був, так би мовити, успадкований ними з незапам'ятних давніх часів, був частиною дуже давньої традиції.

“Навіщо змінювати ідентифікацію?” – запитує відомий дослідник непальської культури Дая Рам Шрестха. Наводимо тут його слова, сказані ним в інтерв'ю непальському журналісту Раджендрі Пхуялу: “Національний прапор Непалу має власну унікальну культурну і політичну історію. Він вже став ідентифікацією непальського народу. Якщо розглядати його культурну значимість, то можна говорити, що він виник ще у ведичний період, тобто 1300–1000 років до н. е. Жодна країна у світі не має прапора з такою славною історією. Він так само має тривалу політичну історію. Вже є матеріальні свідчення, які доводять, що цей прапор був ужитку в давнину, за правління династії Ліччхаві⁴. На монеті того часу, викарбуваній зі срібла, збереглися зображення прапора з двома трикутниками і вміщені в них відбитки сонця і місяця. І в середні віки був поширений такий же прапор. Про це свідчать зображення, висічені на камені і метали” [Shrestha 2009].

Тут, як мені здається, буде доречним процитувати статтю Основного закону Непалу стосовно форми національного прапора. У “Конституції Королівства Непал”, проголошеній у 1991 році, після відновлення демократії в країні в результаті перемоги мирного всенародного руху 1990 року, докладно описуються офіційний національний прапор Непалу (глава 1, стаття 5, с. 3) та спосіб виготовлення прапора (додаток № 1, с. 78–80). Національний прапор, згідно з Конституцією, “складається з двох складених між собою трикутників з пурпурово-червоним тлом, обрамлених з усіх боків синім краєм. Якщо верхній трикутник містить зображення серпоподібного місяця білого кольору з вісьмома з шістнадцяти кутів, то нижній – зображення сонця білого кольору з дванадцяти кутів³. Такий прапор є традиційним національним прапором Непалу” [Nepal... 2047, 3].

Національний прапор Непалу залишався традиційним протягом усього існування державності, але час від часу вносилися деякі зміни, щоб удосконалити його. Якщо до проголошення демократії в Непалі 18 лютого 1951 року обидва трикутники мали однаковий розмір і зображення місяця і сонця в людській подобі, то в новому прапорі нижній трикутник був злегка подовжений, а замість лику зображували променеподібні зубці у вигляді трикутника. Це набагато покращувало форму прапора, надаючи йому елегантного і захоплюючого вигляду. Невідомо, яким був точний вигляд національного прапора в період правління династії Ліччхаві, але на срібній монеті, карбованій королем Манадевою (464–505 pp.), зображений саме прапор з двома трикутниками. На цій підставі Дая Рам Шрестха, видатний непальський дослідник історії прапора Непалу, робить висновок, що історія національного прапора Непалу бере свій початок з V століття н. е. Таким чином, прапор Непалу існує вже 15 століть. Не виключено, що він існував і ще раніше.

Прапор Непалу до 1962 року

Прапор Непалу (сучасний вигляд, використовується з 1962 року)

Вважаю за необхідне навести тут деякі суттєві, на мій погляд, політико-культурні аспекти національного прапора Непалу, щоб розглянути всі спірні питання з історичної точки зору.

Насамперед слід заперечити той факт, що національний прапор був символом якоїсь династії правителів країни, які пов'язували походження свого роду з місяцем (Чандра або Сома) або сонцем (Сур'я). Деякі противники існуючого прапора, цитуючи навіть висловлювання окремих західних авторів, кажуть, що накреслення місяця і сонця на прапорі є символами династії Шахів і клану Рана, які з гордістю пов'язували себе з родом Чандра-ванша і Сур'я-ванша відповідно. Саме тому, як стверджують вони, місяць стоїть на верхньому трикутнику, а сонце – на нижньому. Однак таке твердження не є історично правильним, з одного боку, і безпідставним – з другого. До того ж такий прапор був у вжитку ще задовго до появи клану прем'єр-міністрів Рана (1846–1951 рр.).

До речі, і королі з династії Шахів⁵, і прем'єр-міністри з феодального клану Рана⁶ мали власні прапори. А якщо розглядати “слід” династії правителів країни, що вони залишили на прапорі Непалу, то необхідно заглибитися в малодосліджену давню історію країни. Ще в давні часи країною правили царі, які вели свій родовід від місяця і сонця. Наприклад, династія Ліччхаві вважала себе Сур'я-ванша (Surya vamsa) (сонячною династією), а до цієї династії на троні Непалу перебували царі з династії Сома-ванша (Soma-vamsa, санскритське слово “сома” є синонімом “Чандра”). “Здобувши перемогу над царем кіратів Патуком, – пише непальський історик Дхунді Радж Бхандарі, – Німіша встановив правління династії Сома-ванша в Непалі. Бхашкара Варма, останній, п'ятий цар цієї династії, хоча і славився своїми переможними походами, розширивши нібито кордон свого царства до південних морів, але не мав дітей і призначив своїм спадкоємцем Бхумі Варма, представника роду Сур'я-ванша” [Bhandari 2015, 36]. За цими даними, навряд чи варто пов'язувати національний прапор з цими давніми династіями, нащадки яких не ідентифіковані в сучасному Непалі. Вони, мабуть, асимілювалися з місцевими жителями, втрачаючи свій прославлений древній рід. А головне, королі різних династій, на думку дослідників, мали власний прапор, хоча немає точних відомостей про те, яким прапором користувалися правителі династії Ліччхаві. “Проте, – за словами непальського дослідника Г'ян Мані Непала, – фактом є те, що правителі різних династій мали власний прапор” [Khanal 2066]. Якщо правителі з династії Ліччхаві вважали себе Сур'я-ванша, то нащадки Нан'ядеви⁷, який правив у Сіраунгарсі (в Тераях), – Чандра-ванші. Правителі з роду Сур'я-ванша мали прапор із зображенням бога-мавпи Ханумана, а Чандра-ванша – із зображенням міфічного птаха Гаруда. У середні віки раджі з династії Малла (XIII–XVIII ст.), що були правителями Непальської долини до завоювання їхніх князівств Прітхві Нараяною Шахом у 1768 році, користувалися прапором із зображенням бога-мавпи Ханумана.

Непальський прапор, що має настільки давнє походження, безсумнівно, був пов'язаний з релігійною свідомістю народу того часу і, природно, мав сакральні властивості. Ще в дитинстві, коли я жив у штаб-квартирі дистрикту Баїтаді, розташованої в далекому західному окрузі Непалу, я бачив, яке почесне місце займав національний прапор (тоді прапор ще не мав такого сучасного статусу, як національний, а поети того часу оспівували його, гордо називаючи Джанні-нісан (Jangi nisan) (військове знамено). Прапор, встановлений на спеціальному постаменті в парадному залі кот-гар (kot ghar) (арсенал армії), шанувався як богиня Нісан-деви. Щодня здійснювали пуджу на його честь, а в дні святкування Бада-дашаїна найвищий представник влади в дистрикті – бада-хакім (губернатор) залишав на полотні прапора відбиток своїх рук із кров'ю жертвовної тварини (козла або буйвола).

Цікаво навести думку історика Дхунді Радж Бхандарі з приводу національного прапора Непалу. «Починаючи з часів правління Ліччхаві до наших днів, – пише непальський історик, – в прапорах, чи це національний, чи приватний, що належить правлячим династіям країни, аж до династії Шахів, неодмінно зображуються місяць і сонце. Не є

винятками і прапор старовинного загону, що дістав назву “гуруджуко-палтан” (gurujuko paltan) – “загін головного священнослужителя”, – і металевий прапор періоду династії Малла, що міститься на багатьох храмах долини Катманду» [Bhandari 2019, 40]. Говорячи про символіку цих знаків, Д. Р. Бхандарі висловлює думку, що їхнє місце розташування на прапорі є не випадковим, оскільки “місяць вважається царем брахманів, а сонце – символ влади кшетра”. Саме тому місяць стоїть вище від сонця, оскільки брахман, сходячи на трон учителя, здатний приборкати безмежну владу царів-кшетра [Bhandari 2019, 44]. Розмірковуючи, таким чином, про верховенство брахманів, Д. Р. Бхандарі далі зазначає, що верховне місце місяця у прапорі виправдане і тим, що він уособлює елемент інтелекту, або розуму, що, природно, міститься нагорі, тобто в голові. Синій колір по краях навколо прапора, “подібно блиску коштовності Нілакантамані, символізує Вішну”, уособлюючи “всюдисущу субстанцію”, або є милостивим знаком “Шиви з синім горлом – Нілакантха, що проковтнув отруту – Халахан, щоб врятувати світ”, а червоний – “безцінність, подібно лал-мані, символізує безкрайню відданість і любов”. Поєднання цих двох кольорів «називається “ніларуна” (букв. “сонце на синяві”, що в перекладі означає “ранкова зоря” – “уша”)). Таким чином, ці кольори “вказують на період пробудження непальської нації” [Bhandari 2019, 48].

Вказуючи релігійне, культурне значення нинішнього національного прапора, непальські дослідники вважають, що суперечка про прапор є “безглуздою”. Прапор наповнений філософсько-ідейним змістом, має безліч достоїнств, що можна трактувати по-різному. Перш за все необхідно говорити про гідність символіки і значущість форми, фарб і малюнків, на основі яких виготовлений прапор. Ось деякі з цих переваг:

1. Якщо два трикутники позначають чоловіче і жіноче начала, то п’ять кутів, утворених цими двома трикутниками, – п’ять основних елементів світобудови.

2. Синій край прапора уособлює нескінченний космос, червоний фон – життя, а сонце з місяцем – джерело тепла і світла, джерело життя.

3. Червоний колір прапора ідентифікується з теплотою і щастям, а синій колір, що обрамляє прапор, – із прохолодою. Таке “вдале поєднання кольору”, за словами Д. Р. Шрестхи, “прекрасно збалансовує два протилежних елементи – теплоту червоного і прохолоду синього” [Shrestha 2009].

4. Місяць і сонце є найважливішими природними світилами і являють ніч і день відповідно. Таким чином, символізуючи кругообіг вічного часу, провіщують вічне існування Непалу. Не випадково непальці, вказуючи на ці знаки у своєму національному прапорі, оспівують вічну незалежність своєї країни.

5. Розміщення місяця і сонця на прапорі також є не випадковим. У священних трактатах дхарма-шастха місяцеві визначено “верховне місце”, що дістало своє відображення на прапорі, де місяць зображений у верхньому трикутнику. Так само вважається, що місяць очищає небезпечно для живої істоти ультрафіолетове проміння сонця, перш ніж воно потрапляє на землю. Можливо, і з цієї причини місяць на непальському прапорі займає верхнє місце, а сонце – нижнє [Shrestha 2009].

6. Місяць, згідно з тантричним вченням, є символом серця, а сонце – душі. “Вогонь, який є всередині нас, асоціюється з сонцем, а наш інтелект, який асоціюється з мозком або серцем, у свою чергу, встановлює контроль над ним. Таку закономірність красномовно відображає прапор” [Shrestha 2009].

7. Прапор містить три кольори: білий, що є символом святості, – Сатва-гуна, означає світло і чистоту, червоний – символ рухливості – раджа-гуна, означає героїзм і славу, а синій – символ інертності – тамо-гуна, означає знищення незнання і темряви.

8. Сонце і місяць, зображені білим кольором, природно, вказують на джерела світла, і вони є “всевидячим оком”. Наприклад, у “Рігведі” сонце називається “божественним оком”, а в міфології стародавніх греків “сонце уявлялося як око Зевса” [цит. за: Голан 1994, 27].

9. За ведичними поняттями, як вважає дослідник Д. Р. Шрестха, “місяць є прапором ночі, а сонце – дня. Ці світила, накреслені на прапорі, уособлюють вічний рух дня і ночі” [Shrestha 2009].

Вищенаведені аспекти філософсько-культурної символіки національного прапора самі по собі говорять про його давнє походження і є спадщиною багатой культурної традиції Непалу. Та й сама архаїчна форма прапора красномовно свідчить про його давнє походження. Як було сказано вище, непальський прапор має багатовікову історію.

Прапор залишався незмінним і тоді, коли відбувалися доленосні події в історії країни, хоча він, мабуть, зазнав деяких змін, як це було в 1951 році, про що ми вже говорили вище. Однак будь-яка династія, що змінювала попередню, або будь-яка подія, що змінила хід історії протягом п'ятнадцяти століть, не змінили прапор – він продовжував бути символом державності країни. Навіть у середні віки, в період роздробленості, що переживав Непал, коли він був розділений на безліч князівств, древній прапор залишався почесним для всіх князівств Непалу, незважаючи на те що правителі використовували свій клановий прапор. Як ми вже говорили, династії Малла або Шахів мали власний прапор, а загальнонаціональним прапором, як і раніше, залишався зазначений прапор Непалу.

Яскравою ілюстрацією цього факту є і недавня політична подія в Непалі. Коли вікова монархія була усунена рішенням всенародно обраної Конституційної асамблеї 28 травня 2008 р., останній король династії Шахів Гіянендра, як відомо, змушений був зняти свій чотирикутний прапор із зображенням лева з флагштока палацу Нараянхіті після проголошення Непалу республікою. Замість цього королівського прапора підняли національний прапор. Та й учасники всенародного руху за повну демократію в країні несли у своїх руках, крім прапорів різних партій, і національний прапор.

Королівський штандарт, прапор монарха

Закону). Після розпаду СРСР Російська Федерація знову затвердила старий триколірний прапор царської Росії як свій національний прапор, а прапор Москви містить православну символіку. Непальські ж маоїсти заперечують все, що пов'язано з багатовіковою історією та культурою країни, тому не дивно, що саме вони є найактивнішими прихильниками зміни прапора в Непалі.

Виходячи з вищесказаного, можна констатувати, що нинішній прапор не належить якомусь єдиному етносу Непалу або тим, хто сповідує індуїзм. Не тільки послідовники індуїзму, а й буддисти шанують сонце і мають традицію поклоніння сонцю. Справді, “зубчаста розетка служила символом сонця у буддизмі” [Голан 1994, 24].

Нащадки древніх кіратів, що живуть зараз в основному в гірських районах східного округу Непалу, шанують своє головне божество Тагера Ніванг-Пхуманга, який уособлює

Всі країни, що звільнилися від колоніального ярма, як правило, мали затвердити новий національний прапор. Однак і в цих випадках багато держав, стаючи незалежними, постаралися внести до свого державного прапора історико-культурні елементи, притаманні саме їхній країні. Наприклад, коли Індія здобула незалежність, обирала свій національний прапор, то вона, хоч і була проголошена світською державою, прийняла деякі древні символи, що відображають духовність і релігійні традиції індійського народу. Ніхто не заперечував, коли триколірний прапор трактували як відображення духовності (колір червоної вохри), чистого звуку “Вед” (білий колір) і квітучої землі (зелений колір), а в центрі – буддійська дхарма-чакра (колесо

джерело світла, саме в день початку весни, коли сонце починає хилитися до північної півкулі. Жителі не тільки непальських Тераїв, а й по всій Індії відзначають свято Чхатх, під час якого поклоняються як призахідному, так і сонцю, що сходить, здійснюючи пуджу на його честь. А послідовники ісламу шанують серпоподібний місяць і вважають його священним знаком. Таким чином, нинішній прапор Непалу охоплює вірування всіх етносів і може задовольняти всіх жителів країни, до якого б віросповідання вони не належали. Отже, національний прапор охоплює вірування всіх етносів Непалу, а в кінцевому підсумку всіх непальців.

Виходячи з нового політичного режиму і змін у країні, коли Непал не є нині ані монархічною, ані індуїстською, ані унітарною державою, більшість непальців висловлюють думку, що нинішній національний прапор Непалу, визнаний унікальним на міжнародній арені, міг би служити федеративній світській республіці, слід лише внести деякі незначні зміни та по-новому інтерпретувати присутні там символи. Як випливає з вищесказаного, національний прапор Непалу ніколи не був символом винятково монарха, не уособлював ідею лише індуїзму або одного етносу, а щоб він відповідав федеративному статусу країни, на синій смугі прапора можна зобразити зірки за кількістю суб'єктів федерації. Так, із внесенням відповідних змін, що відобразать зміну політичного ладу, нинішній національний прапор буде відповідати всім вимогам нового Непалу, що ніколи не був колонією. Нинішній національний прапор цілком зможе служити і федеративній демократичній республіці Непалу і буде довго майоріти в небі, доки існуватиме незалежний Непал.

¹ Кхукурі – традиційний кривий ніж (кинджал) непальських горців; зброя гуркхських частин і непальської армії; один із символів армії Непалу.

² Ашта-мангала (Asta mangala) – вісім знаків благості, які також називаються *ашта-чінха* (astha cinha). Такими 8 благородними (шляхетними) ознаками є *чхатра* (chatra) (парасолька), *дходжа* (dhodja) (знамено), *сварна-матс'я* (svarna matsya) (золота риба), *калаша* (kalasa) (глек), *камала* (kamala) (лотос), *шанкха* (sankha) (мушля), *шрі-ватса* (sri vatsala) (символ вічності) і *чакра* (cakra) (диск).

³ Круг з дванадцятьма схожими на промені загостреними зубцями, що символізують дванадцять місяців року, уособлює сонце, а півколо на внутрішній стороні серпоподібного місяця з 8 такими ж зубцями – 8 із 16 фаз місяця.

⁴ Ліччхаві – династія, ймовірно, індійського походження, що правила в Непалі в IV–IX ст. Вважається першою достовірною королівською династією в історії Непалу (на відміну від легендарних і напівлегендарних королів давнини).

⁵ Стяг королів династії Шахів складається з червоного квадратного полотнища, обрамленого синім краєм, у центрі його зображений золотий лев, що стоїть на двох задніх лапах; двома передніми лапами золотий лев тримає древко стяга у вигляді золотого квадрата з маленьким кругом у центрі, від якого тягнуться чотири червоні лінії до 4 кутів квадрата; на лівій стороні квадрата розміщений золотий серпоподібний місяць з круглим ликом нагорі, а справа – золотий лик сонячного кола [див.: Rajbhandari 1956, I].

⁶ Клан Рана узурпував владу в Непалі 1846 року. Представники роду займали посаду прем'єр-міністра королівства з 1846-го по 1950 р. Клан Рана, очевидно, не мав родового прапора або герба, але три вищі посади, які належали і займалися представниками тільки цього клану за старшинством (прем'єр-міністр мав титул “магараджа”), мали квадратні прапори. Сам “магараджа” використовував білий стяг, на якому зображувалися три серпоподібних місяці з ликами, котрі розташовувалися таким чином, що два місяці опинилися у верхньому і нижньому кутах лівого краю прапора, а середній, третій місяць – дещо правіше, а праворуч від них, у свою чергу, також були зображені, паралельно місяцям, три стилізовані сонця (очевидно, кількість зображень місяця або сонця символізувала титулатуру “магараджі”, яку отримав ще перший прем'єр із клану Рана Джанг Бахадур, оскільки до титулу прем'єра офіційно додавали “шрі-тін-саркар” – “тричі прославлений правитель”, на відміну від короля з династії Шахів, якого титулували як “шрі-панч-саркар” – “п'ятикратно прославлений правитель”). Друге місце в ієрархії правителів Рана займав *читсахеб* (головнокомандуючий армією); його прапор – червоний квадратний стяг

з білим перевернутим внутрішнім квадратом, визначеним білим краєм, а всередині цього квадрата зображені зверху місяць, а знизу сонце. Третє місце в ієрархії правителів Рана займав пост *латхсахеба* (провідний командувач-генерал); він мав червоний квадратний прапор із зображенням місяця та сонця перпендикулярно на лівому краї прапора: місяць нагорі, а сонце знизу [див.: Upadhyaya 1950, 31].

⁷ Напівлегендарний князь XII ст., правитель князівства Сіроунгарх у Тераях на Півдні Непалу, на кордоні з Індією. Нан'ядева є героєм декількох непальських міфів і переказів.

ЛІТЕРАТУРА

Голан, Ариэль. **Миф и символ**. Москва, 1994.

Bhandari, Dhundi Raj. Nepalko aitihasik vivacana (**Історичний аналіз Непалу**). Varanasi, 2015 BS. (На непалі).

Bhandari, Dhundi Raj. Nepalko ratriya dhodja (Національний прапор Непалу) // **Himani**, рік 1, № 1, 2019 BS. (На непалі).

Khanal. Bahasma ratriya djhanda (Суперечка з приводу національного прапора) // **Kantipur**, 12 Kartik, 2066 BS. (На непалі).

Nepal adhirajyako samvidhan (**Конституція Королівства Непал**). Kathmandu, 2047 BS.

Rajbhandari Adha Charan. **The Coronation Book of Their Majesties King Mahendra Bir Bikram Shaha Dea and Queen Ratna Rajya Lakshmi Devi Shaha of Nepal**. Kathmandu, 1956.

Shrestha D. R. Pahican kina phetnu? (Навіщо змінювати ідентифікацію?) // **Kantipur**, 11.05.2009. (На непалі).

Upadhyaya R. **Nepalko itihās** (Історія Непалу). Kashi (Індія), 1950. (На непалі).